

UOT 316.35:39

DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏ ETNİK İCMALARIN SOSİOLOJİ TƏHLİLİ YOLLARI

Hasil ABBASOV*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 15 noyabr 2024; çapa qəbul edilmişdir: 6 dekabr 2024; online-da çap edilmişdir: 19 mart 2025.

Received: 15th of November, 2024; accepted: 6th of December, 2024; published online: 19th of March, 2025.

Açar sözlər: *etnik icmalar, etnik mənsubiyyət, etnososiologiya, etnososioloji tədqiqatlar, sosial münasibətlər*

Giriş

Bu gün etnik müxtəliflik bir çox ölkələrdə mövcuddur və buna görə də etnik münasibətlərin sosioloji tədqiqi aktual mövzuya çevrilmişdir. Etnik mənsubiyyəti irsi və ya sosial kateqoriya kimi qəbul etmək olar. Etnik mənsubiyyət, adətən, ortağ mədəni irs, əcdad, mənşə mifi, ortağ tarix, doğulduğu yer, vətən, dil və ya dialekt, din, inanc, mifologiya, adət-ənənələr, mətbəx, geyim, incəsənət və ya görünüşlə əlaqələndirilir. Etnik icma ortağ əcdadlara görə özlərini bir irqin nəslindən hesab edən insanlar qrupudur. Bu ümumi irs əcdad, tarix, qan qohumluğu, din, dil, ortağ ərazi, milliyyət və ya fiziki görünüş əsaslanı bilər.

Etnik sosiologiya sosiologiyanın mühüm istiqamətlərindən biridir. Etnik icmaların inkişafının və fəaliyyətinin sosial aspektləri, onların şəxsiyyəti, maraqları və özünü təşkil etmə formaları, onların kollektiv davranış nümunələrini, etnik qrupların qarşılıqlı əlaqələri, bu qruplara daxil olan fərdlər və onların bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətləri etnososiologiyanın predmetini təşkil edir.

1. Etnik mənsubiyyət anlayışı

Etnik mənsubiyyətin, etnik qrupların və icmaların xüsusiyyətlərini öyrənən sosioloji istiqamət etnososiologiya adlanır. Cəmiyyət üzvlərinin etnik xüsusiyyətləri “həm ontogenezdə, həm də filogenezdə formalaşır və bu formalaşma əsasən sosial, etnomədəni amillərin təsiri altında həyata keçirilir” (6, s. 279). Eyni zamanda etnik birlikdə həm xarici, sosial, obyektiv, yəni etnomədəni dəyişənlər, həm də daxili, subyektiv dəyişənlər formalaşır. Sosioloq Y. Platonovun fikrincə, “etnik xüsusiyyətinin subyektivləşdirilməsi, ilk növbədə, cəmiyyətin bioloji və sosial-demografik göstəricilərinin spesifikliyinin axtarışını və bu göstəricilərin nümayişini nəzərdə tutur” (6, s. 279).

Etnik mənsubiyyət, ümumiyyətlə insanın yaşadığı cəmiyyətə əsaslanan irsi statusdur. Etnik icmaya üzvlük ümumi mədəni irs, əcdad, mənşə mifi, tarix, vətən, dil və ya dialekt, din, mifologiya və ritual kimi simvolik sistemlər, mətbəx, geyim tərz, incəsənət və ya fiziki görünüş ilə müəyyən edilir. Ümumiyyətlə, etnik icmalar qohum dillərdə danışmağa və oxşar genofondu paylaşmağa davam edirlər. Dil dəyişikliyi, mədəniyyətləş-

*doktorant, Bakı Dövlət Universiteti

e-mail: hasil.abbasov@gmail.com

<https://doi.org/10.30546/25194011.2025.14.1.012>

mə, övladlığa götürmə və din dəyişdirmə yolu ilə bəzən fərdlərin və ya qrupların bir etnik qrupu tərk edərək başqa bir etnik qrupa çevrilməsi mümkündür.

Etnik mənsubiyyətin başa düşülməsində mühüm anlayış bir insanın və ya müəyyən bir qrup insanların müəyyən etnik birliyə mənsub olduğunu dərk edən etnik kimlikdir (12, s. 234). O, cəmiyyətin vahid diferensiasiya prosesi, bir qrupun digərləri ilə müqayisəsi nəticəsində formalaşır. Taşfelə görə, sosial kimlik “bir şəxsin sosial qrupa (və ya qruplara) üzvlüyünü dərk etməsindən və bu üzvlüyə verilən dəyər və emosional mənadan yaranan fərdin mənlilik anlayışının bir hissəsidir” (7, s. 233-234).

Müasir dövrdə ən böyük etnik icmaların sayları yüz milyonlarla fərddən ibarətdir (Xan çinliləri ən böyüyüdür), ən kiçikləri isə onlarla fərdlə məhdudlaşır (dünyada çoxsaylı yerli xalqlar var). Daha böyük etnik qruplar qəbilə və ya tayfa kimi tanınan daha kiçik alt qruplara bölünə bilər ki, bu da zaman keçdikcə ana qrupdan endoqamiya və ya fiziki təcrid nəticəsində ayrı-ayrı etnik qruplara çevrilə bilər. Əksinə, əvvəllər ayrı-ayrı etnoslar birləşərək ümumi etnik və nəticədə vahid etnik mənsubiyyətdə birləşə bilər. İstər bölünmə, istərsə də birləşmə yolu ilə ayrı bir etnik kimliyin formalaşması etnogenez adlanır.

Etnik mənsubiyyət müəyyən bir qrup insanı və ya qrupları daxilən birləşdirən mədəni xüsusiyyətləri təyin etmək üçün istifadə edilən termdir. Bəzən etnik mənsubiyyət azlıq və ya irqə aid etmək üçün səhv istifadə olunur. Etnik mənsubiyyət ya mədəniyyətlərini təcrid olunmuş və sürgündə saxlayan insanlar qrupu, ya da siyasi vasitəçilik olmadan sosial münasibət kimi müəyyən edilə bilər.

2. Etnososioloji tədqiqatlar

Bir sıra etnososioloji tədqiqatlar qeyd edir ki, “etnik spesifiklik qeyri-şəxs sosial şüuru ifadə edir və insanların “nəsillərarası” sosial təcrübəsinin ötürülməsi prosesində öz həlini tapır. Eyni zamanda, həqiqətən mövcud olan etnik əlaqələr etnosun mühüm müstəqil xüsusiyyəti olan etnik şüur fenomenində əks olunur” (6, s. 277).

Eyni zamanda, ictimai varlığın etnik aspekti, bir qayda olaraq, yalnız millətlərarası münasibətlər səviyyəsində müstəqil əhəmiyyət kəsb edir. Öz icmasını başqaları ilə müqayisə etmək insanın öz etnik fərqlərini fəal şəkildə möhkəmləndirmək vasitəsidir ki, bu da fərdlərin öz icmasının tipik xüsusiyyətləri, onun xüsusiyyətləri və nailiyyətləri haqqında təsəvvürlərində özünü göstərir.

Etnik kimlik bir çox etnik qruplara nisbətən fərdin sosial məkanda öz müqəddəratını təyin etməsinin koqnitiv-emosional prosesi nəticəsində formalaşır. Bu həm də müəyyən etnik qrupa mənsub olmaq təcrübəsidir. Amerika Tibb İnstitutunun tədqiqatçıların fikrincə, “Tarixən irq, etnik mənsubiyyət, yaş, milli mənşə, din və bioloji cinsin tədqiqi bəzən ayrı-seçkilik tətbiqlərinə səbəb olub” (4).

29 iyun 2000-ci ildə həyata keçirilən Avropa İttifaqı Şurasının 2000/43/EC Direktivi irqindən və etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq insanlar arasında bərabər rəftara böyük önəm verir (11). Bu direktiv İrçiliyə və Düzümsüzlüyə qarşı Avropa Komissiyası tərəfindən dəstəklənir. 2020-ci ildə Avropa İttifaqı 2020-2025-ci illər üçün İrçiliklə Mübarizə Fəaliyyət Planını elan etdi. Tədqiqatçılar Amerika xalqının irqi və etnik kateqoriyalara (Amerika hinduları və ya Alyaska yerliləri, asiyalılar, qaradərillilər və ya afroamerikalılar, hispanik və ya latinalar (Latin amerikalıları), yerli havaylılar və ya digər Sakit okean adaları və ağlar) bölüblər.

Milli Sağlamlıq İnstitutlarının təlimatları xəstələrə amerikalıların təxminən 1/5-i çox irqli kimi müəyyən etmək üçün bir neçə “irqi təyinat” seçməyə imkan verir, bu da tədqiqatların aydın fərqlər qoymasını getdikcə çətinləşdirir. Hollandiya Dövlət Statistika Agentliyi (CBS) immiqrantları (kənar) iki kateqoriyaya ayırır: Qərbdən və ya qeyri-qərbdən, məsələn, iki geniş immiqrant kateqoriyası. Qeyri-qərb kateqoriyasına Afrika,

Latın Amerikasını və Asiya kimi müxtəlif bölgələrdən olanlar daxildir (4).

1-3 aprel 1992-ci ildə Kanada Statistika və ABŞ Siyahıyaalma Bürosu tərəfindən təşkil edilən “Etnik dünyanın ölçülməsinin çətinlikləri: elm, siyasət və reallıq” adlı konfransa əsasən, “Etnik mənsubiyyət insan həyatının əsas elementidir: insan təcrübəsinin ayrılmaz bir həqiqətidir” (3). Bununla belə, antropoloqlar Frederik Bart və Erik Vulf kimi bir çox sosial elm adamları etnik kimliyi universal hesab etmirlər. Etnik mənsubiyyəti insan qrupuna xas olan mühüm xüsusiyyət kimi nəzərdən keçirmək əvəzinə, onu qruplararası qarşılıqlı əlaqənin konkret növünün məhsulu hesab edirlər.

Bu tip şəxsiyyətin yaranmasına səbəb olan proseslərə spesifikasiya deyilir. Bir etnik qrupun üzvləri, bütövlükdə, zamanla mədəni davamlılıq iddiasındadırlar. Bununla belə, tarixçilər və mədəniyyət antropoloqları çox vaxt keçmişlə davamlılığı nəzərdə tutan bir çox dəyərlərin, təcrübələrin və qaydaların nisbətən yeni ixtiralar olduğunu sənədləşdirmişlər.

Etnik mənsubiyyətin tədqiqində iki fərqli məntiq üstünlük təşkil edir. Biri “primitivizm” və “kauzalizm” arasındadır. Primitiv nöqtəyi-nəzərdə iştirakçılar kasta münasibətlərini hətta aqressiv ola bilən ortaq, xaricdən verilmiş sosial bağ kimi qəbul edirlər. Kauzalist yanaşmaya görə, etnik mənsubiyyət, ilk növbədə, sərvət, güc və ya statusun artırılması kimi ikinci dərəcəli məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə edilən siyasi strategiyanın xüsusi elementidir. Bu mübahisə hələ də siyasət elmində mühüm istinad kimi istifadə olunur, baxmayaraq ki, əksər alimlərin baxışları iki qütb arasında qalır.

İkinci mübahisə “konstruktivizm” və “essensializm” arasındadır. Konstruktivistlər çox vaxt milli və etnik kimlikləri tarixi qüvvələr kimi baxırlar. Essensialistlər isə bu cür məsələni sosial fəaliyyətin nəticəsi kimi deyil, sosial aktyorları müəyyən edən ontoloji kateqoriyalar kimi görürlər.

Amerikalı antropoloq C.Devos etnik identikliyi indiki və ya gələcəyə yönəlmiş digər formalardan fərqli olaraq, mədəni ənənədə təcəssüm olunmuş və keçmişin irsinə yönəlmiş şəxsiyyət forması hesab edir. Bu arada nəzərə almaq lazımdır ki, sosial identikliyin hansısa başqa komponentinə xas olmayan etnik kimliyin elə bir xüsusiyyəti yoxdur. Etnik identiklik və sosial kimliyin digər komponentləri arasındakı fərqi fərdi xüsusiyyətlərdə deyil, onların konkret kontekstdə xalqın nümayəndələri arasında struktur münasibətlərində axtarmaq lazımdır (7, s. 236).

3. Dünyanın etnik mənzərəsi

Dünyanın etnik mənzərəsi, S.Lurinin fikrincə, etnik qrupun üzvlərinə xas olan hansısa ardıcıl mövcudluq ideyasıdır. S.Luri dünyanın etnik mənzərəsi ilə bağlı olan bütün mədəni ideyalar kompleksi etnosun ənənəvi şüuru adlanır (5). S.Lurinin fikrincə, ənənəvi şüurun əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1) yuxarıda müəyyən etdiyimiz mənada dünyanın bütöv mənzərəsinin gizli mövcudluğu;

2) müəyyən etnik qrup tərəfindən inkişaf etdirilən normal sosiallaşma prosesində onun nəsil-dən-nəslə “düzgün” ötürülməsi;

3) ənənəvi şüurun müəyyən bir etnik qrupun üzvlərinə xas olan davranış stereotipləri ilə əlaqəsi, onun milli həyatın bütün vahid və mürəkkəb quruluşunu təyin etməsi: ictimai institutlar, şəxsiyyətlərarası və qruplararası sistemlər, o cümlədən peşə və siniflərarası münasibətlər, ayin və mərasimlər;

4) etnosun ənənəvi şüurunun onun həyatının sosial şəraitinə, sosial inkişaf mərhələsinə, həyat təminatının strukturuna uyğunluğu, habelə dünyanın etnik mənzərəsi ilə əlaqəsi.

Qərb elmində etnik mənsubiyyət nəyə əsaslanmasından asılı olmayaraq, ilk növbədə “birlik hissinin yetkinləşməsi” (3) kimi başa düşülür. Bu hiss mədəni sərhəd kon-

tekstində yaranır və mədəni fərqliliklərə əsaslanan münasibətlərindən qidalanır. Deməli, bir sıra hallarda etnogenezə təkan siyasi üsullarla ictimai birliyi möhkəmləndirməklə, daxili sosial-mədəni sərhədləri bərqərar etməklə qurulmuş dövlətçiliklə verə bilər.

Etnik icma mürəkkəb sistemli obyekt kimi bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir, xüsusən də müxtəlif təbəqələri etnik ideyaları özünəməxsus şəkildə əks etdirir. Beləliklə, az təhsilli insanlar öz milliliyini yalnız öz icmalarında saxlayırlar və özlərini başqa etnik mühitdə tapırlar. Savadlı insanlar yad etnik mühitdə etnik kimliklərini daha çox qoruyub saxlayırlar. Y.Platonovun fikrincə, “sosial həyatda etnik birlik o zaman özünü göstərir ki, ona daxil olan insanlar nəinki eyni dildə danışıq və eyni ərazidə yaşayır, həm də özlərini bu topluma aid hiss edirlər” (6, s. 273).

4. Etnik icmanın sosial mahiyyəti

Etnik icmanın sosial mahiyyəti onun etnik kimliyini ifadə etmək üçün istifadə edilən öz dəyər sisteminin mövcudluğunda təzahür edir. İnsanın öz etnik dəyər sistemi müəyyən etnik icmanın bütün üzvləri üçün bir növ standart kimi çıxış edir. Müəyyən bir cəmiyyətə xas olan bütün digər hadisələr də bu sistemlə müqayisədə qiymətləndirilir. Bu halda tərcümə mexanizmi etnik qrup üzvlərinin davranışını müəyyən edən “sosial yaddaş”dır (6, s. 275). Beləliklə, etnosun üzvlərinin özünüdərk etməsi etnik bütövlüyün təzahürüdür. Cəmiyyətin sosial xarakteri burada özünü göstərir.

Biz irq və etnik mənsubiyyət məsələlərinə beş müxtəlif sosioloji linza vasitəsilə yanaşa bilərik: funksionalizm; münaqişə nəzəriyyəsi; simvolik interaksionizm; kəşifçilik nəzəriyyəsi və tənqidi irq nəzəriyyəsi.

Funksionalist fikrincə, irqi və etnik bərabərsizliyin davam etməsi üçün mühüm rol oynamalıdır. Funksionalist perspektivi tətbiq etməyin başqa bir yolu, irqçiliyin qrupdan kənar üzvləri kənarlaşdırmaqla qrup üzvləri arasında əlaqələri necə gücləndirdiyini və beləliklə, cəmiyyətin fəaliyyətinə müsbət töhfə verdiyini müzakirə etməkdir.

Münaqişə nəzəriyyəsi adətən gender, sosial sinif, təhsil, irq və etnik mənsubiyyət bərabərsizliklərinə aiddir. ABŞ tarixinə konflikt nəzəriyyəsi nöqtəyi-nəzərindən baxsaq, dominant qruplar rəngli insanlardan təhdidləri qəbul etdikdə ortaya çıxan xüsusi münaqişələri qeyd edərək, ağdərili hakim sinif ilə irqi və etnik azlıq qrupları arasında çoxsaylı keçmiş və indiki mübarizələr araşdırılacaq. Parçalanmış əmək bazarı kapitalist sinfinə fayda verir, çünki o, istehsal xərclərini azaldır və qeyri-mütəşəkkil işçi qüvvəsini saxlamaq kimi əlavə faydaya malikdir. Bu çərçivəyə əsasən, bölünmüş əmək bazarları ABŞ-da ağdərili işçilərlə Latın Amerikasından olan sənədsiz işçilər arasında mövcud olan irqi ziddiyyətləri izah etməyə kömək edəcək.

Simvolik interaksionistlər üçün irq və etnik mənsubiyyət kimlik mənbəyi kimi güclü simvollar təmin edir. Əslində, bəzi interaksionistlər irqçiliyə səbəb olan amillərin irqin özü deyil, irqin simvolları olduğunu təklif edirlər. İnteraksionist perspektivdən istifadə etməyin başqa bir yolu insanların öz irqini və başqalarının irqini necə təyin etmələrinə baxmaqdır.

Qərəz mədəniyyəti isə ədavətin daxil olması ilə bağlı arqumentə istinad edir. Biz stereotiplərin, təsadüfi irqçilik və qərəzli ifadələrin əhatəsində böyüyürük. Məsələn, ərzaq mağazalarının rəflərində görünən təsadüfi irqçi şəkilləri və ya məşhur filmlər və reklamlardakı stereotipləri götürək. Simvolik interaksionistlər həm də etikətləmə prosesi, etikətin mənası və onun sosial nəticələri ilə maraqlanırlar. İrqi sosial quruluşu irqi kateqoriyaların adlarının zamanla dəyişməsində əks olunur.

Tənqidi irq nəzəriyyəsinin tərəfdarlarına görə, irq cəmiyyətimizin funksiyalarına, institutlarına və sosial institutları strukturlaşdırılmışdır. Qloria Ladson-Billinqs və Uilyam Teyt (1995) tənqidi irq təhsili nəzəriyyəsinə nəzərdən keçirmək üçün səbəbləri təqdim edir. “Təhsildə tənqidi irq nəzəriyyəsi, hüquqi elmlərdəki sələfləri kimi, status-kvonun

və sözdə islahatın radikal tənqididir” (7, s. 62).

İrqlə bağlı funksionalist perspektivlər dominant və marjinal qrupların sabit sosial strukturların qurulmasında oynadığı rolları araşdırır. Münaqişə nəzəriyyəçiləri müxtəlif irqi və etnik qruplar arasında güc fərqlərini və mübarizələri öyrənirlər. İnteraksionistlər irqi və etnik mənsubiyyətə şəxsi kimliyin və sosial simvolizmin mühüm mənbələri kimi baxırlar. Qərəzli mədəniyyət anlayışı bütün insanların öz mədəniyyətlərinə dərin kök salmış stereotiplərin təsirinə məruz qaldığını qəbul edir. Kəsişmə nəzəriyyəsi bizə irq, cins və sosial sinfin təkcə sosial strukturlarımıza və sosial qarşılıqlı əlaqələrimizə necə təsir göstərə bilmədiyini, həm də sosial institutlarımıza necə kökləndiyini nəzərə almağı xatırladır. Status-kvonun daha radikal bir tənqidi olaraq, tənqidi irq nəzəriyyəsi tariximizi, müasir cəmiyyətimizi və sosial strukturlarımızı, habelə bərabərsizliyin həlli yollarını anlamaq üçün irqə diqqət yetirir.

5. Müəyyən ölkələrdə etnik mənsubiyyət

“Etnik” termini ABŞ-də bəzi digər ölkələrdə olduğundan daha geniş mənada istifadə olunur. “Hazırda Yer üzündə 3000-dən çox xalq, tayfa, qəbilə, etnik qrup, millət, milli azlıq və sair mövcuddur. Onlardan 250-nin millət statusu var və onlar milli ədəbi dilə malikdirlər” (1, s. 117). Etnik mənsubiyyət ümumiyyətlə siyasi sərhədlərə deyil, daha çox morfologiyaya, xüsusən də dəri rənginə əsaslanan əlaqəli qruplar toplusuna aiddir. Bu məqsədlə daha çox “millət” terminindən istifadə olunur. Ən çox ABŞ-da Latın Amerikasına mənşəli əhali ispan və ya latın etnik mənsubiyyətinə bölünür. Əvvəllər təyin edilmiş bir çox Şərqi etnik qrupları indi siyahıyaalma məqsədləri üçün Asiya irqi qrupları kimi təsnif edilir.

“Qara” və “Afrika amerikalısı” fərqli olsa da, ABŞ-da hər ikisi irqi kateqoriya kimi istifadə olunur. 1980-ci illərin sonlarında “afroamerikalı” termini ən uyğun və siyasi cəhətdən düzgün irq təyinatı hesab olunurdu. O, Amerikanın keçmişindəki irqi ədalətsizliklərdən uzaqlaşdırmaq məqsədi daşısa da, “Qara irq”in tarixi baxışı ilə əlaqələndirilsə də, əsasən qara, rəngli, zənci və oxşar terminləri coğrafi mənşəyindən asılı olmayaraq, tünd dərilili bir insana müraciət etmək üçün ümumi əvəzetmə kimi istifadə edilib. Eynilə, Afrikadan olan daha açıq dərilili amerikalılar “afroamerikalılar” hesab edilmir. Bir çox afroamerikalı çoxirqlidir. “ABŞ Federal Statistika Sistemi ilə əlaqəli ABŞ Siyahıyaalma Bürosunun 2020-ci il hesabatına görə, ABŞ əhalisinin etnik bölgüsü belədir: ağlar 59,7%, ispan (ispanillilə latın amerikalılar) 18,7 %, Qara 12,5%, asiyalılar 5,8% , çoxmillətli 2,3%, yerli amerikalılar və Alyaska yerliləri mində 7, yerli havaylılar və digər Sakit Okean adaları mində 2 faiz” (2).

“Ağ” termini ümumiyyətlə, əcdadları Avropaya (o cümlədən Argentina, Avstraliya, Braziliya, Çili, Kuba, Yeni Zelandiya və Cənubi Afrika kimi digər Avropa ölkələri) gedib çıxan və hazırda Birləşmiş Ştatlarda məskunlaşan Yaxın Şərqi xalqı olan insanları təsvir edir. Cənub-qərbi Asiya və Şimali Afrikadan olan insanlar, eləcə də ərəb ölkələrindən, İrlandan, Əfqanıstandan və Pakistandan olan insanlar da daxil olmaqla, bəzən dövlətlər də “Ağ” kateqoriyasına daxil edilə bilər. Şərqi Asiyadan olan insanlar açıq şəkildə ağ dəriyə malik olsalar da, onlar özlərinə görə “ağ” hesab edilmir. Monqol etnik mənsubiyyəti, onların etnik qrupunun sosial cəhətdən qurulmuş təbiətini əks etdirir.

Birləşmiş Krallıqda həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi olaraq bir çox müxtəlif etnik təsnifatlar aparılır. Bəlkə də ən çox qəbul edilən Milli Statistika təsnifatıdır ki, bu təsnifat 2001-ci ildə Uels və İngiltərədəki siyahıyaalma ilə eynidir. Ağ İngilis təsnifatı yerli İngilislərə istinad etmək üçün istifadə olunur. Şərqi termini Çin, Yaponiya, Koreya və Sakit Okeandan olan insanlara, Asiya termini isə Hindistan yarımadasına, eyni zamanda, Hindistan, Pakistan və Banqladeş xalqlarına istinad etmək üçün istifadə olunur.

Çin rəsmi olaraq 56 etnik qrupu tanıyır, onlardan ən böyüyü xan çinliləridir. On-

ların arasında Xan çinliləri ölkənin ümumi əhalisinin 91,6%-ini təşkil edir, ona görə də digər 55 millət adətən milli azlıqlar adlanır (14). Bir çox etnik azlıqlar öz mədəniyyətlərini, dillərini və kimliklərini qoruyub saxlamış, bir çoxları isə qərbləşmənin təsiri altına düşmüşlər. Xan-çinlilər Çinin əksər bölgələrində əhali və siyasi cəhətdən üstünlük təşkil edir, Tibet və Sincanda isə hələ də azlıq təşkil edirlər. Xan çinliləri tək uşaq siyasəti ilə bağlı yeganə etnik qrup idi.

Dünyada ən böyük etnik qrup olan Xan çinlilərindən fərqli olaraq, hazırda Rusiyanın Sibir bölgəsində yaşayan tofelerlər və ya toflar dünyanın ən kiçik etnik qrupu hesab olunurlar.

Fransada hökumət etnik kateqoriyalara aid əhali məlumatlarını toplamır. Vişi rejimi tərəfindən törədilən pozuntuları nəzərə alaraq, qanunverici orqan hökumətə etnik əhali statistikasının toplanması, saxlanması və istifadəsini qadağan edən qanunlar çıxardı. 1978-ci ildə qəbul edilən qanunda dövlət komitəsinin imtinası olmadan etnik məlumatların toplanması və kompüterləşdirilmiş şəkildə saxlanmasını xüsusi olaraq qadağan edir. Buna görə də, Fransa öz vətəndaşlarının etnik mənsubiyyəti ilə bağlı heç bir siyahıyaalma və ya digər məlumat toplamır (8). Nikola Sarkozinin rəhbərliyi altında 2008-ci ildə Fransa hökuməti bu qadağanı ləğv etmək üçün qanunvericilik prosesinə başladı.

Müasir dövrdə Hindistanda kasta kateqoriyaları hökumət tərəfindən tanınmır. Mərkəzi və cənub Hindistanda Mundas, Oraons və Santals kimi qəbilə qrupları və Hindistanın cənubunda Tamillər və Keralanın Malayalam dilli xalqları kimi Dravid qrupları var. Şimalda yaşayan qruplara isə benqallılar, kəşmirlilər, pəncablılar, gujaratlılar, rajputlar və maratılar daxildir.

Nəticə

Etnik münasibətlər sosiologiyası cəmiyyətin bütün səviyyələrində etnik qruplar arasında sosial, siyasi və iqtisadi münasibətlərin öyrənilməsinə əhatə edir. Bu sahə həm də müxtəlif etnik qruplar arasında yaşayış seqreasiyası və digər mürəkkəb sosial proseslər kimi sistemli irqçiliyin tədqiqi ilə məşğul olur. Etnik mənsubiyyətin sosioloji təhlili çox vaxt postkolonial nəzəriyyə, sosial təbəqələşmə və sosial psixologiya kimi sosiologiyanın digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Siyasi siyasət səviyyəsində etnik münasibətlər ya assimilyasiya, ya da multikulturalizm baxımından müzakirə olunur.

Etnososioloji tədqiqat metodologiyasının prinsipləri tədqiqatçının əsas istiqamətini müəyyən edən və tədqiqatın xarakterinə təsir edən əsas anlayış və qanunlardır. Etnik sosiologiya əsas diqqəti millətin və cəmiyyətin fakt və reallıqlarının tədqiqinə yönəldir və bu əsasda millət və cəmiyyət münasibətləri anlayışını genişləndirir. Tədqiqat prosesi boyu empirik faktların əldə edilməsi əsas əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də, bir çox etnik sosiologiya tədqiqat təcrübələri real cəmiyyətdəki hadisələrdən başlayaraq, empirik faktlara əsaslanan dinamik prosesləri və etnik qruplar və cəmiyyət arasındakı münasibətləri başa düşmək üçün sorğu tədqiqat metodlarından istifadə etməyə meyllidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Tağıyev Ə. Milli kimlik və multikultural proseslər. Bakı: Gənclik, 2017, 204 s.
2. Gülbay M.ABD'de en çok hangi milletten insan var? 28 Nisan 2023. URL: (<https://medyagunlugu.com/abdde-en-cok-hangi-milletten-insan-var/>).
3. 56 национальностей. 2010/08/04. URL: (http://kz.china-embassy.gov.cn/rus/gyzg/zgk/minzu/201008/t20100804_1364697.htm).
4. Лурье С.В. Историческая этнология. Учебное пособие для вузов. М., Аспект Пресс, 1998, 448 с.

5. Платонов Ю. Народы мира в зеркале геополитики. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000, 430 с.
6. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. М.: Аспект-Пресс, 2004, 368 с.
7. Шнирельман В. Ценность прошлого: этноцентристские исторические мифы, идентичность и этнополитика // Реальность этнических мифов. М., 2000, 99 с.
8. Bleich E. Race Policy in France. Commentary. May 1, 2001. URL: (<https://www.brookings.edu/articles/race-policy-in-france/>).
9. Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). 2011. Allochtoon. URL: (<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/toelichtingen/alfabet/a/allochtoon.Htm>).
10. Challenges of Measuring an Ethnic World: Science, Politics, and Reality; Proceedings of the Joint Canada-United States Conference on the Measurement of Ethnicity, (Classic Reprint) by U. S. Department of Commerce. Forgotten Books: .April 1-3, 1992, 611 p
11. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. Official Journal of the European Communities. 19.07.2000, L 180/22-26.
12. Ladson-Billings, G., & Tate, W. F. Toward a critical race theory of education//. Teachers College Record, 1995, p.47-68.
13. Pardue, M., & Wizemann, T. (Eds.) Exploring the Biological Contributions to Human Health: Does Sex Matter? Washington D.C.: National Academy Press, 2001, 288 p.

Резюме

Хасил Аббасов

Пути социологического анализа этнических общностей в мировом опыте

Этническая принадлежность и этническая идентичность являются универсальными характеристиками человека как социального и культурного существа. Он имеет идентификационную функцию, то есть средство идентификации индивидов с их группами. Помимо осознания того, что мы принадлежим к этому сообществу, мы также знаем свое отличие от других сообществ. Этническая принадлежность включает в себя характеристики, знаки и символы, отражающие общность происхождения, языка, культуры, этнического сознания и этнонима. В этой статье рассматриваются важные теории этнической социологии, представлен подробный анализ и сравнение основных этнических групп и связанных с ними проблем в обществе.

Этническая социология изучает социальные явления и социальные проблемы, связанные с этническими группами, с социологической точки зрения, а также понимает важность здорового функционирования и согласованного развития общества с этнической точки зрения. Этнические вопросы сегодня являются наиболее чувствительными глобальными социальными, политическими и международными проблемами и важной причиной большинства международных и внутренних конфликтов и гражданских войн в современном мире.

Социальные отношения между этническими группами являются важным фактором, влияющим на социальную структуру. Понимание особенностей этнических общественных отношений и закономерностей их изменения имеет большое значение для понимания особенностей социальной структуры и социальных изменений. Изучение социальных отношений между этническими группами включает в себя не только общее изучение политических, экономических, культурных и социальных взаимодействий между этническими группами, но и изучение комплексных социальных отношений этнической социальной стратификации. Исследования социальных отношений между этническими группами больше фокусировались на статических социальных отношениях и структурах. Основная цель изучения структуры социальных отношений и процесса взаимодействия между этническими группами состоит в понимании конкретных механизмов и закономерностей развития отношений между этническими группами.

В данной статье отражены способы социологического анализа этнических общностей в мировом опыте. Здесь изложены понятие этничности, этничность в отдельных странах, этносоциологические исследования, социальная природа этнической общности. Основные идеи исследований этнической социологии заключаются в том, чтобы наблюдать и выявлять теоретические проблемы этнических и социальных отношений на основе опыта, использовать эмпирический материал для доказательства этих теорий и использовать теорию для объяснения отношений между этничностью и обществом.

Ключевые слова: *этнические общности, этничность, этносоциология, этносоциологические исследования, социальные отношения.*

Summary

Hasil Abbasov

Ways of Sociological Analysis of Ethnic Communities in the World Experience

Ethnicity and ethnic identity are universal characteristics of a person as a social and cultural being. It has an identification function, that is, a means of identifying individuals with their groups. In addition to realizing that we belong to this community, we also know our difference from other communities. Ethnicity includes characteristics, signs and symbols that reflect a common origin, language, culture, ethnic consciousness and ethnonym. This article covers the important theories of ethnic sociology, presents a detailed analysis and compares the major ethnic groups and related issues in society.

Ethnic sociology studies social phenomena and social problems related to ethnic groups from a sociological point of view, and also understands the proportion of healthy functioning and coordinated development of society from an ethnic perspective. Ethnic problems are the most sensitive global social, political and international relations problems today and are an important cause of most international and internal conflicts and civil wars in the world today.

Social relations between ethnic groups are an important factor influencing the social structure. Understanding the characteristics of ethnic social relations and the laws of their change is of great importance for understanding the characteristics of social structure and social changes. The study of social relations between ethnic groups includes not only a general study of the political, economic, cultural and social interaction relations between ethnic groups, but also a comprehensive study of social relations of ethnic social stratification. Studies on social relations between ethnic groups are more focused on static social relations and structures. The main goal of studying the structure of social relations between ethnic groups and the process of interaction is to understand the inherent mechanisms and regularities of the development of relations between ethnic groups.

This article reflects the ways of sociological analysis of ethnic communities in the world experience. Here, the concept of ethnicity, ethnicity in certain countries, ethnosociological studies, and the social nature of the ethnic community have been reported. The main ideas of ethnic sociology research are to observe and reveal theoretical issues in ethnic and social relations from experience, use empirical materials to prove these theories, and use theory to explain the relationship between ethnicity and society.

Key words: *ethnic communities, ethnicity, ethnosociology, ethnosociological studies, social relations*

Redaksiya heyətinin üzvü f.ü.f.d., dos. Məmmədov Hüseyn Qaraxan oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.